Petr Svobodný

Pražské lékařské fakulty a jejich klinická pracoviště v letech 1938-1945
Disertační práce pro udělení titulu PhD., 1. LF UK, Praha 2007

Autoreferát

Vedoucí disertační práce:
Doc. PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc.

Ačkoliv titul disertační práce zní poněkud kostrbatě, představuje nejmenší společný jmenovatel, na který je možné zkoncentrovat mimořádně složitou problematiku.

Předkládaná práce je třetí částí širšího projektu P. Svobodného a L. Hlaváčkové, jehož cílem je srovnání osudů české lékařské fakulty v Praze jako celku, jejích jednotlivých pracovišť i profilujících osobností s jejím německým protějškem. Časovým vymezením společného výzkumu jsou tři nestejně dlouhá období, která se vyznačují diskontinuitou nejen ve vztazích mezi oběma fakultami, ale zejména v zásadních proměnách obecného politického, sociálního a kulturního rámce, ve kterém fakulty jako součásti dvou pražských univerzit fungovaly (1883-1918, 1918-1938, 1939-1945). Poměr rakouského státu i české a německé veřejnosti k jediné české univerzitě a jedné z několika německojazyčných rakouských univerzit před rokem 1918 byl pochopitelně výrazně jiný, než poměr nového československého státu i veřejnosti (většinového „československého“ národa i národnostních menšin) k nejstarší a nejvýznamnější české, respektive československé, univerzitě a k univerzitě německé, která se stejně jako ostatní německé vysoké školy v Čechách a na Moravě ocitla na území nového „národního“ státu spolu s celou německou menšinou subjektivně i objektivně v podřízeném postavení. Vztahy obou univerzit i poměr úřadů a veřejnosti vůči oběma institucím se znovu radikálně změnil a nabyl až patologických rysů v době nacionálně socialistického panství.

Tyto zásadní proměny vztahů mezi univerzitami, jejich fakultami, ústavy i osobnostmi jako specifický příklad dynamicky se vyvíjejícího a stále „konfliktnějšího společenství“ českého a německého obyvatelstva Čech a Moravy jsme se v důsledku naší dosavadní badatelské orientace rozhodli studovat právě na úrovni lékařských fakult a jejich klinických nemocnic. Zdánlivě jednodušší zkoumání proměn česko-německých vztahů v této rovině je v případě lékařských fakult naopak mnohem komplikovanější, než by bylo v příkladě fakult jiných. Hlavním důvodem je neoddělitelnost výukových a badatelských aktivit lékařských

fakult od jejich funkce špičkových zdravotnických pracovišť – klinik, ale i některých ústavů (jmenujme především hygienické, patologické nebo farmakologické ústavy). A právě neobyčejně složitá funkční a správní provázanost nemocničních zařízení (státních, zemských, městských, fondovních, řádových, soukromých) s oběma fakultami, jejich zakotvení v systému veřejného zdravotnictví v českých zemích nebo například mimořádný společenský kredit představitelů lékařské profese umožňují postihnout mnohovrstevnost a proměnlivost studovaných vztahů v maximální plasticitě. Komplikovanost horizontálních i vertikálních vztahů mezi fakultami, nemocnicemi a jejich nadřízenými institucemi (ministerstvy, zemským úřadem) vynikla ještě více po zřízení protektorátu a s tím spojeným vznikem správní dvojkolejnosti ve všech uvedených oblastech (říšská správa versus protektorátní správa). Tento administrativní gordický uzel se však paradoxně stal důležitým retardujícím prvkem, který mj. umožnil velké části českých klinik po 17. listopadu 1939 dlouho přežívat nejen jako zdravotnická, ale i jako vědecká pracoviště české univerzity, zbavené zcela možnosti vyučovat.

Složitou strukturu výukového, badatelského a léčebného komplexu, kterým byly dvě pražské lékařské fakulty a jejich klinická základna umístěná v několika velkých i menších zdravotních ústavech, není pochopitelně možné postihnout v úplnosti ani v tak krátkém, ale naopak na dramatické proměny bohatém období let 1938/39-1945. Obrovské množství archivního materiálu z resortu školství na jedné a zdravotnictví na druhé straně umožňuje zpracovat sledovanou problematiku sice do velké hloubky a z mnoha různých aspektů, ale zároveň nutně jen ve vybraných oblastech. Cílem mého dílčího projektu *Pražské lékařské fakulty a jejich klinická pracoviště v letech 1938-1945* je charakterizovat tyto proměny ve čtyřech analytických rovinách: 1. politický a administrativní kontext přeryvu v organizaci vysokého školství a proměn v organizaci zdravotnictví v Protektorátu Čechy a Morava; 2. základní proměny lékařských fakult v rámci nového postavení obou pražských univerzit v tomto období; 3. postupná přestavba, respektive likvidace, lékařských fakult v souvislosti s administrativními proměnami v oblasti pražské (respektive protektorátní) zdravotní a sociální péče, zejména nemocničního ústavnictví; 4. úroveň jednotlivých ústavů, klinik, oborů (zejména nově zaváděných), případně osobností, která bude představena pouze výběrově, jako typické, modelové situace pro přiblížení proměn na třech vyšších úrovních.

Bohatý archivní materiál shromážděný pro 3. a tím spíše 4. úroveň nemohl být dosud v úplnosti vyhodnocen a interpretován. Předložená disertace je proto jen první fází zpracování tématu v celé jeho plánované úplnosti, souborem přípravných studií, které dohromady představují jak celkovou koncepci připravované monografie, tak dílčí závěry, které už v této

fázi obohacují poznání dějin obou pražských univerzit v první polovině 20. století a zvláště pak v nejtěžším období česko-německých vztahů let 1938/39-1945/46. Zcela stranou stojí z pochopitelných důvodů některé oblasti výzkumu univerzitních dějin, jejichž absence by byla v jiné souvislosti neodpustitelná. Jde především o pohled na výukový proces a na studentskou komunitu obou fakult. Vzhledem ke komparativnímu charakteru této práce je nemožnost srovnávat jednu ze základních univerzitních sfér evidentní – zákaz výuky na českých vysokých školách po 17. listopadu 1939 byl okamžitý a naprostý. Jen okrajově jsou proto v následujících kapitolách tematizovány extrémní osudy českých mediků v letech 1939-1945, perzekuce na jedné a odboj na druhé straně.

Základním zdrojem pro studium dějin obou pražských lékařských fakult jsou fondy Archivu Univerzity Karlovy (fondy rektorátů, fondy lékařských fakult). Druhým nejvýznamnějším zdrojem poznání válečného období dějin pražských univerzit jsou fondy Národního archivu v Praze (fondy protektorátního ministerstva školství, ministerstva sociální a zdravotní správy, úřad říšského protektora). Vzhledem k vynětí německé lékařské fakulty a postupně i jejích klinik z kompetence protektorátních úřadů a podřízení říšským úřadů v Berlíně je nutné hledat většinu relevantních archivních pramenů ve fondech Spolkového archivu (*Bundesarchiv*) v Berlíně a v Koblenci. Nejvýznamnějším zdrojem pro pražskou německou lékařskou fakultu jsou tak fondy Kurátora německých vědeckých vysokých škol v Praze a komisaře uzavřených českých vysokých škol. Pro jednotlivé dílčí otázky jsou relevantní i další fondy a sbírky, například Korespondence NSDAP nebo tzv. Epsteinova sbírka. Hojně využívány byly také tištěné prameny (seznamy osob, ústavů a přednášek, věstníky, adresáře atp.), publikované i nepublikované paměti a deníky.

Z hlediska dílčích témat řešených v předložené disertaci a používaných metodických přístupů spadá práce téměř rovnými díly do tří specializovaných oblastí historického bádání: soudobých dějin, dějin medicíny a dějin univerzit (respektive dějin vzdělanosti). K metodám, které procházejí napříč výše uvedenými disciplínami a jsou velmi charakteristické a přínosné pro každou z nich, patří biografika, práce s prameny osobní povahy, práce s pamětníky (*oral history*) a prosopografie. K tradičním (podle některých názorů rozuměj „zastaralým“) metodickým postupům patří důraz na institucionální, administrativní a politické dějiny, v této práci ovšem nevyhnutelný. Postavení a fungování sledovaných vědeckých, výukových a zdravotnických zařízení pod extrémními politickými a ideologickými tlaky, v podmínkách okupované, respektive válčící země, vynikne ovšem teprve při všestranné komparaci, ať již na diachronické či synchronické ose.

Součástí práce je kritický rozbor dosavadního stav bádání, jak zahraničního, tak domácího, o dějinách medicíny a dějinách vzdělanosti v období nacionálního socialismu v Německu a okupace českých zemí 1933-1939-1945.

Disertace (vedle úvodu, závěru a seznamu pramenů a literatury) je členěna do pěti částí a v jejich rámci do dvanácti kapitol. V prologu je v kapitole *Němečtí sociální hygienici ve službách sociálního lékařství a veřejného zdravotnictví v meziválečném Československu (1918-1939)* představen poměrně unikátní příklad kolegiální spolupráce mezi německými a českými lékaři-akademiky a loajální přístup německých expertů vůči československému státu.

Ve druhé části jsou prezentovány dva souhrnné přehledy dalekosáhlých proměn v oblasti zdravotnictví obecně (*Die Medizin im Protektorat Böhmen und Mähren*) a na lékařských fakultách a jejich klinikách zvláště (*Prague Faculties of Medicine and Their Clinics in 1939-1945*). Oba souhrny byly původně určeny zahraničním čtenářům, a proto jsou i zde publikovány v německé, respektive anglické verzi.

Třetí část je věnována německé fakultě. Kapitoly jsou v ní řazeny sestupně od studie o nových studijních oborech a vědeckých disciplínách, které byly v Praze zaváděny podle vzoru říšských univerzit pod tlakem nacistické ideologie a válečných potřeb (*Neue Menschen, neue Disziplinen. Die deutsche Medizinische Fakultät in Prag 1939–1945*). Podrobněji je představen jeden z profilujících oborů (*Rasová hygiena na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze 1938-1945*). Na závěr jsou do kontrastu postaveny dva možné typy kariéry německého univerzitního učitele, politicky protežovaného diletanta (*Lothar G. Tirala: Závratná kariéra brněnského gynekologa ve "třetí říši"*) a s nacistickým režimem nezkompromitovaného vědce světového významu (*Hermann Hubert Knaus – profesor lékařské fakulty Německé (Karlovy) univerzity v Praze v letech 1938-1945*).

Čtvrtá část věnovaná české fakultě je uvozena spojovacím článkem o úředním dohledu profesorů německé fakulty nad jejich českými kolegy (*Němečtí komisaři pro českou lékařskou fakultu po 17. listopadu 1939*). Ukázkou, jak by měly vypadat další části plánované monografie o proměnách jednotlivých zdravotních ústavů sloužících lékařským fakultám během okupačních let, je druhá kapitola této části (*Česká lékařská fakulta a městské zdravotní a sociální ústavy za protektorátu 1939-1945*). Proměny ve správě, struktuře a chodu všeobecné nemocnice jsou ve stručnosti představeny v obou kapitolách druhé části. Podobně jako v případě německé fakulty, i tuto část uzavírají dva modelové životopisy profesorů, tentokrát českých, kteří museli čelit okupačnímu režimu v profesním i soukromém životě (*Josef Charvát (1897-1984) Mediziner. Die Kriegsjahre 1939-1945 im Licht seiner Tagebücher; František Hájek. Český profesor soudního lékařství v Katyni*).

Součástí obou životopisů českých profesorů jsou pasáže o jejich poválečném působení, které bylo do velké míry ovlivněno jejich zkušenostmi a postoji z doby nesvobody. V případě učitelů německé fakulty je poválečné období jejich kariér systematicky tematizováno v epilogu v kontextu denacifikace německých vysokých škol po roce 1945 (*Dieselben Leute - neue Karrieren: Die Schicksale von Hochschullehrern der deutschen medizinischen Fakultät in Prag nach 1945*).

Jednotlivé kapitoly jsou tedy řazeny tematicky, nikoliv tak, jak vznikaly a byly případně publikovány. Původní studie nebyly pro tuto disertaci nijak obsahově, formálně ani jazykově upravovány. Do starších publikovaných statí nebyla ani doplněna novější literatura. U jednotlivých kapitol zůstal rovněž různý styl psaní poznámek, vyplývající z rozdílných citačních požadavků časopisů a sborníků, pro které byly původní články určeny. Výsledný soupis použité literatury je pak kompromisem mezi těmito různými zvyklostmi. Sborníkový charakter práce i historie vzniku jednotlivých kapitol tak pochopitelně způsobil, že nebylo možné vyhnout se v některých případech opakování již jednou řečeného. Zpravidla jde o nutné uvedení do kontextu, v některých případech pak o prohloubení a upřesnění faktografie či interpretace.